

УДК 141.2

Л. П. Саракун
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
Національного університету харчових технологій

КОСМОПОЛІТИЗМ І ПАТРІОТИЗМ У СУЧАСНОМУ СОЦІОГУМАНІТАРНОМУ ЗНАННІ

Постановка проблеми. В умовах поглиблення глобалізації космополітизм постає у вигляді різних соціокультурних орієнтацій: від установок на взаємодію і зближення розвинених держав до заперечення досягнень національної культури і традицій інших народів. Сучасне суспільство увійшло в процес формування єдиної планетарної цивілізації, у якій окремі країни можуть втратити статус автономних самодостатніх одиниць.

На думку німецького соціолога й філософа У. Бека, формування такого «відкритого суспільства» є безсумнівним фактом, який не потребує доказів [1]. З ним можна погодитися, але слід підкреслити, що більшість дослідників у багатьох країнах світу, не зіштовхуючись з космополітичною реальністю (про яку пише У. Бек), можуть сумніватися в його теоретичних положеннях і висновках. Сучасне людство перебуває лише на початку цього процесу, точніше в тій його фазі, коли поняття «національна культура», «національна політика», «патріотизм» ще не відійшли в минуле, а окремі країни не втратили здатність виживати в режимі автономного існування. Постійне протиріччя між гомогенізацією і гетерогенізацією робить збереження культурної самобутності однією з ключових проблем глобалізації, яка впливає на долю країн усього світу. Глобалізація нівелює цінності національних культур, сприяє виникненню монокультурного світу, більше того, руйнує базові основи національних культур, формує тип людини з космополітичним мисленням, що нігілістично ставиться до цінностей власної культури, тобто «громадянина світу», для якого національне не є атрибутом сакральності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему космополітизму, космополітизації та патріотизму в сучасному світі досліджують зарубіжні науковці У. Бек, М. Гібернау, С. Хантінгтон, О. Кузнецов та інші. Осмислення означених феноменів здійснюють і вітчизняні вчені В. Андрущенко, Є. Бистрицький, Л. Губерський, М. Кітов, В. Кремень та інші дослідники. Проте питання взаємодії космополітизму та патріотизму в умовах глобалізаційних процесів у культурі залишаються недостатньо висвітленими.

Метою статті є розкриття природи й сутності феноменів космополітизму (як усвідомлення принципово нової картини світоустрою) і патріотизму (як духовної єдності особистості й суспільства) та їх співвідношення.

Виклад основного матеріалу. Для глобальної культури характерні три риси, що визначають її новизну: вона універсальна, технічна і позачасова. На відміну від означеної культури, заснованої на дискурсі повсякденних практик, культура минулого будувалася навколо спільних традицій, міфів і символів, які передавалися від покоління до покоління. На противагу деміфологізованій та амбівалентній космополітичній культурі, що ґрунтується за принципом «тут і тепер», культура минулого базувалася на архетипних міфах і символах, цінностях і спогадах, які розповідалися, переказувалися і відтворювалися поколіннями тих чи інших спільнот. Ця культура прагнула зберегти те, що М. Вебер називав «незмінними культурними цінностями» [5].

Глобальна космополітична культура перетворює людину із соціокультурної особистості на «людський фактор» розвитку технології. Людині нав'язується інша мета: по-перше, покращувати не себе, а умови свого існування; по-друге, стати на шлях задоволення своїх гедоністичних бажань. Згідно з таким підходом, екзистенційні питання підміняються поняттям «якість життя». При цьому гедонізм не закликає «стати духовнішою», «гуманнішою», а

проголошує людину самодостатньою та вільною від будь-яких обмежень.

Глобалізація надзвичайно проблематизує буття національних культур, продукуючи суперечливі процеси їх розвитку та збереження. На ідеологічному рівні це знаходить вияв у альтернативних стратегіях космополітизму, що дотримуються принципу культурної уніфікації та нівелювання культурних відмінностей, і мультикультуралізму, у якому знайдуть своє місце різні культури.

Глобалізація штучно гомогенізує суспільство, нівелюючи різноманітність окремих національних культур. Саме тому з'явилася потреба у відновленні рівноваги між єдністю і різноманітністю існуючих культур. Суспільство вимагає принципово нової ідеї, яка б не заперечувала, а пристосовувалася до соціально-політичних реалій і могла б зберегти та забезпечити співіснування різних культур. Вона також здійснює негативний вплив і на соціокультурні процеси в країнах, що є «членами глобального клубу». Перед ними сьогодні повною мірою постають проблеми зміни етнічного складу населення у зв'язку з масовим припливом мігрантів, національною напруженістю та безробіттям [13]. Чим інтенсивніше проявлятимуться ці та інші глобальні процеси, тим актуальніше в культурі постає проблема формування патріотизму, який надає державі й суспільству цілісності та стійкості.

Патріотизм має стосунок до сутнісних аспектів людського буття, є важливою ознакою людини як суспільної істоти. Він, як зазначає М. Кітов, ґрунтується на «громадянській солідарності, а тому є неодмінною передумовою консолідації суспільства, зміцнення державного устрою, забезпечення високої соціально-політичної стабільності, оптимального вирішення питань, що виникають в умовах сучасної соціальної трансформації» [6, с. 227].

Принцип діалектичної єдності об'єктивного і суб'єктивного аспектів у змісті патріотизму обумовлений специфікою його функціонування. Не випадково в довідниковій літературі патріотизм визначають як суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення людини до своєї Батьківщини, яку не вибирають. Про це у своїй поезії писав В. Симоненко:

*Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину* [10, с. 226]

Інша видатна українська поетеса Л. Костенко цю приналежність до Батьківщини виразила словами:

*І щось в мене таке велить
збіліти в гнів до сотого коліна!
І щось мені таке болить,
що це і є, напевно, Україна* [7, с. 111–112]

Формування патріотизму передбачає врахування об'єктивних чинників у цьому процесі й осмислення змісту патріотичних ідей, на основі яких здійснюється самовизначення особистості як носія патріотичної свідомості. Зазначимо, що неправомірно говорити про патріотичну свідомість безвідносно до суб'єкта. При цьому важливо з'ясувати, є індивід суб'єктом патріотичної діяльності чи прихильником космополітичного світосприймання. Головна ознака суб'єкта – наявність у нього мотивації, здатності до цілепокладання і волі до дії. Суб'єктом можуть бути: особистість, соціальна група, класи і етноси (нації).

На особистісному рівні формами прояву патріотизму є патріотичні почуття, патріотичний світогляд, практична патріотична поведінка. Формування і розвиток патріотизму відбувається як усвідомлення суб'єктом соціокультурного середовища, свого місця в суспільстві та суспільної значу-

щості своєї діяльності, її ставлення до Батьківщини. Саме у ставленні до Вітчизни людина ідентифікує себе як громадянина.

Патріотизм – феномен моральний. Він звернений до моральної самоідентифікації того чи іншого народу, формування його духовної культури. Патріотизм передбачає усвідомлення людиною своєї приналежності до свого етносу. У патріотичному почутті відбивається політичний, класовий аспекти, глибокий зв'язок з нацією. Якщо Вітчизна є і нацією (етнічною спільнотою), і державою (політичною системою), то природно, що на соціально-психологічному рівні складаються і національні почуття, і політичні умонастрої. Тільки в сукупності політичної та етнічної сторін патріотичне почуття набуває можливість відобразити Вітчизну (у її гармонійному зв'язку з людством), стати дієвим мотивом прогресивного розвитку суспільства.

Патріотизм має чимало спільного з націоналізмом, вони взаємопов'язані. Патріотична свідомість не відчужує себе від національних цінностей і реалій. Гносеологічні причини перетворення національного в націоналістичне, патріотизму в націоналізм кореняться в суперечливому відображенні такого складного об'єкта соціокультурної реальності, як Вітчизна (на різних рівнях самосвідомості соціально-етнічної спільності чи особистості). Можна простежити відмінність між означеними феноменами за такими параметрами як рівень відокремлення, характер відокремлення, спосіб реалізації у політиці [5].

В антропологічному контексті патріотизм за своєю сутністю є гуманістичним, він передбачає терпимість і повагу до проявів іншої національної самобутності. Націоналізм відрізняється нестерпимістю до проявів інонаціонального, до жорсткого та жорстокого тиску на осіб іншої національності.

Космополітизм спростовує ідею про те, що солідарність концептуальна винятково в межах національної держави. У космополітизмі розкривається постнаціональність, транснаціональність і глобальність. На відміну від традиційної ідентичності, космополітична ідентичність акцентує увагу не на відмінності (яка не скасовується), а на способах взаємодії відмінностей – принципах не виключення, а включення. На думку М. Гібернау, космополітична ідентичність спонукає до критичного ставлення до некосмополітичних принципів, присутніх у національних культурах, а також до зобов'язання змінити їх. Це не зумовлює ні відмови від національної ідентичності, ні від прямого засудження якоїсь конкретної культури, а означає готовність змінити її зсередини. Космополітизм – це не синонім зречення всього національного, навпаки, він спирається на ряд етичних принципів, здатних жити політичну діяльність заради насичення національної та інших форм культури космополітичним світоглядом [3, с. 225].

Дотримання космополітичної позиції не означає зречення від національної ідентичності, це скоріше додавання до неї космополітичного пласта. Адже, активно підтримуючи принципи свободи та рівності для всіх, національна ідентичність могла б бути сумісною з космополітизмом, оскільки він має потенціал зміцнювати національну ідентичність і культуру, активно сприяючи різним способам «буття у світі» їй поважає їх.

Національна ідентичність і сьогодні, в умовах глобалізації, є сильною і, напевно, надалі зміцнюватиметься, особливо коли нації опиняться перед новим тиском, спрямованим на пристосування до альтернативних форм ідентичності та співіснування з ними і водночас будуть змушені активно сприяти збереженню, розвитку культури, що є основою національного відродження. Збереження, відродження та розвиток національної культури – обов'язкова умова успіху у всіх інших сферах життя, найважливіший спосіб національної консолідації, оскільки тільки культура забезпечує ідентичність нації, стійкість соціальних, моральних, психологічних характеристик країни і суспільства.

У кожного громадянина є свої потреби, інтереси, але їх успішна реалізація неможлива у відриві від реалізації на-

ціональних інтересів. В умовах сучасної України в систему національних інтересів можуть бути включені: захист цивілізаційної ідентичності, національної самобутності, соціокультурних цінностей, етносоціальних архетипів українського соціуму; збереження культури; розвиток науки і освіти. В українській культурній традиції досягнення зазначеного є патріотизм.

Формування свідомого громадянина, патріота можливе для людини з високими особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства [11]. Сьогодні патріоти в Україні – це ті, що не шкодують життя за рідну землю, це добровольці та волонтерські рухи на сході України, які майже щодня доводять, що громадянське суспільство є більш зрілим та відповідальним, аніж більшість політиків. Це світлий бік нашого буття. Але треба бути відвертими і казати про темний бік буття сучасної України [15].

Починаючи з 90-х років серед молоді нашої держави спостерігається різке падіння моралі, зниження рівня патріотизму. За результатами дослідження Інституту Горшеніна, майже половина української молоді не вважає себе патріотами, а 54,6% молодих українців не пишуться тим, що є громадянами України. Це найгірший показник серед молоді країн СНД [11].

Така ситуація пов'язана передусім зі змінами у політичному та економічному житті країни, які негативно позначилися на всіх формах виробництва, розвитку нації, культури, освіти, систем виховання молоді. Гострота проблем виховання молодого покоління викликана низкою причин. «Сьогодні ми часто стикаємося з відкритою пропагандою аморальності, культу насилля, індивідуалізму і прагматизму. Зростають масштаби хабарництва, корупції, зухвалою й цинічною ігнорування законодавства з боку представників «еліт» і олігархів. Поглиблення ворожнечі, ненависті, демагогії, девальвації духовних надбань народу, моральний занепад суспільства виливаються у катастрофічні наслідки: підвищення рівня злочинності, збільшення самогубств, кількості розлучень, виникнення нових форм залежності (телевізійної, комп'ютерної, ігрової тощо). Учасники парламентських слухань «Стан суспільної моралі в Україні» (9 листопада 2011 р.) з великою тривогою відзначали, що в останні роки слово «мораль» втратило значення. Його замінило слово «успіх». Успіх будь-якою ціною. Є чимало людей, для яких аргументом є лише сила та гроші. Прогресує бездуховність. Починаючи з часів сумнозвісної «перебудови» предметом інтересу наших сучасників стала раніше стримувана масова культура і насамперед у жанрах кіно- та відеофільмів – еротики, трилерів, мильних опер, бестселерів багаторічної давності, значна частина яких заборонена у західних країнах. Американізація, вестернізація, наступ «кітчевої» масової культури призвів до фактичного повної «окупації» вітчизняного кінопрокату, телебачення, до спотворення здобутків світової культури і почав поглинати інтерес до національної культури, який тільки-но пробудився» [16, с. 4–5].

Значний вплив на зниження рівня патріотизму серед молоді мають: відсутність національної ідеї, складне історичне минуле України, низький рівень впевненості у завтрашньому дні, втрата моральних цінностей [11]. Тому, що всі роки незалежності чиновники в Україні ставилися до культури як до прислуги офіціозу, агітпрому для певного ідеологічного сегмента. І нині немає ніякої модернізаційної стратегії розвитку культури, ніякої стратегії формування сучасної української ідентичності на базі нової постколоніальної культури та представлення України в світі на основі цієї нової ідентичності. Завдяки відсутності культурної стратегії країна продовжує занурюватися в гуманітарну кому. Як результат – повна відсутність України в європейському культурному просторі, втрата Криму та події на Донбасі.

На фоні зазначеного проголошується нова культурна політика країни, пріоритет якої – допомога українським вій-

ськовим та антитерористичній операції. Всі кошти будуть йти на державні заходи, офіційні урочистості або пам'ятні дати, а решта – лише на ті заходи, які сприяють бійцям АТО й проведенню АТО. Вважається, що скінчиться війна, ми переможемо й знову будемо фінансувати звичайні концерти. У Міністерстві культури офіційно повідомили про фінансування лише тих мистецьких заходів, які пов'язані з підтримкою військових [8]. Отже, на культуру чекає безгрошів'я споживачів, які раніше купували книжки, ходили на концерти, майстер-класи. Держава збирає податки в силовій манері, заганяючи країну в тунелі. Вся надія на українців, які багато років виживають у культурному й економічному «підпіллі». Вони й цього разу вистоять.

Нещодавно створено координаційну раду «Зброя культури» для організації заходів у зоні АТО. До неї увійшли близько 30 митців і громадських діячів, а також бійці Національної гвардії, добровольчих батальйонів та Збройних сил України. Усі митці, артисти, поети, культурні діячі, які їздять чи прагнуть їздити в зону АТО, об'єдналися в одну координаційну раду. Це зроблено для того, щоб не їздити в одні й ті самі місця, а охопити все – і передову, і госпіталь, і великі збірні пункти. Це буде їхня участь в АТО. Учасники такої координаційної ради контролюватимуть розподіл коштів на мистецькі заходи, пов'язані з АТО. Загалом це близько 14 мільйонів гривень. 90% коштів підуть винятково на культурно-мистецькі заходи сприяння бійцям АТО [8]. Які саме відбуватимуться події і де – вирішуватиме означена мистецька рада.

На перший погляд, патріотичність і спрямування всіх сил на війну видається важливим культурним внеском. З іншого боку, маємо збільшення прірви між культурою європейського простору та українською культурою. Маємо всі шанси бути ізольованими від загальноєвропейських тенденцій, застигнути та знову загальмувати й без того повільне входження у світовий арт-простір. Саме тому важливо частину ресурсів Міністерства культури спрямувати на активну співпрацю з європейською культурною спільнотою, залучити митців та перекладачів до отримання грантів та стипендій, показувати за кордоном нову, демократичну Україну та її нову культуру, позбавлену «шароварщини» з присмаком посттоталітаризму та «вишиванківщини», як парламентський атрибут наших «депутатів-патріотів». Вдягання вишиванки вже давно стало елементом спекулятивного патріотизму і для різновекторних президентів, і для безпринципних урядовців, і для цинічних олігархів. Її одягання не тільки не забороняється, а навіть заохочується [10].

Підсумовуючи, можна погодитися з твердженням відомого німецького дослідника проблем космополітизму і патріотизму У. Бека [1], який зазначав, що ми не знаємо сценарію подальшого розвитку суспільних явищ, таких як патріотизм, націоналізм, космополітизм. Залежно від цих можливих сценаріїв і будуть складатися оцінки феноменів космополітизму та патріотизму. Саме тому необхідним та своєчасним є систематизація космополітичних орієнтацій, принципів та позицій у цілісну політичну ідеологію. Поняття «космополітизм» є давно очікуваною, проте, ще недостатньо чіткою та обґрунтованою відповіддю на сьогоденні виклики глобалізованого світу, зокрема, переходу в мережеве суспільство, яке у наш час ще не охоплює увесь світовий простір, але складає ядро світової соціальної структури і проявляє тенденцію до швидкого поширення. Не останню роль у проблематиці феномена космополітизму відіграють процеси масової міграції та швидке розгортання інформаційних обмінів між учасниками планетарного життя.

Література

1. Бек У. Космополітичне мировоззрення / У. Бек. – М. : Центр досліджень постіндустріального общества, 2008. – 336 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек. – М., 2001. – 237 с.
3. Гібернау М. Ідентичність націй / М. Гібернау. – К. : Темпора, 2012. – 304 с.

4. Дианова В.М. Космополітизм в епоху глобалізації / В.М. Дианова // Вопросы культурологии. – 2007. – №1. – С. 8–12.

5. Иванова С.Ю. Патриотизм в культуре современной России : автореф. дис. ... д. филос. наук : спец. 09.00.13 «Религиоведение, философская антропология, философия культуры» / С.Ю. Иванова. – Ставрополь, 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cheloveknauka.com/patriotizm-v-kulture-sovremennoy-rossii>.

6. Кітов М.Г. Сучасне розуміння патріотичного виховання / М.Г. Кітов // Формування особистості в умовах транзиту : [монографія] / [В.Д. Гвоздецький, М.Ю. Зелінський, М.Г. Кітов, Н.А. Шип та ін.]. – К. : МП «Леся», 2015. – С. 227–248.

7. Костенко Л. «І тільки злість буває геніальна» / Україно, нене моя! Сповідь: поезії, писанки / Л. Костенко / упоряд. та прим. О.С. Шевченка; Передм. Я.П. Голяна; мал. та післямова Е.В. Біняшевського. – К. : Веселка, 1993. – 327 с.

8. Котвицька К. «Надмірний патріотизм» Кирилєнка / К. Котвицька // Україна молода. – 2015. – № 25. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2612/164>.

9. Кузнецов А.М. Глобализация или космополитизация: об одном дискурсе современной западноевропейской социологии / А.М. Кузнецов // СОЦИС. – 2014. – № 12. – С. 12–20.

10. Павлів В. Український патріотизм. Maid in USSR / В. Павлів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?ukrayinskiy_patriotizm_made_in_uzr&objectId=1287154.

11. Патріотизм у розумінні сучасної молоді. Результати соціологічного дослідження, проведеного у квітні – травні 2012 року. – Херсон, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://unalib.ks.ua/files/unalib/File/professionals/Pidvedennya_pidcymkiv_sociolog_doslid.pdf.

12. Саракун Л.П. Космополітизм і маргінальність як феномени сучасної культури / Л.П. Саракун // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: Філософські науки / гол. ред. В.С. Пазенок. – К. : КУТЕП, 2016. – Випуск 22. – С. 246–254.

13. Симоненко В. Лебеді материнства // Україно, нене моя! Сповідь: поезії, писанки / В. Симоненко / упоряд. та прим. О.С. Шевченка; передм. Я.П. Голяна; мал. та післямова Е.В. Біняшевського. – К. : Веселка, 1993. – 327 с.

14. Сошников А.А. «Методологический национализм» и «методологический космополитизм»: концептуализация национальных реалий в теоретических версиях глобального общества / А.А. Сошников [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnal/2013/9/fil%D0%BE%D0%BE%D0%B0/soshnikov.pdf.

15. Справжня сучасна Україна – це патріоти, які не шкодують життя за рідну землю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uainfo.org/blognews/1440405052--spravzhnya-suchasna-ukrayina---tse-patrioti-yaki-ne-shkoduyut.html>.

16. Формування особистості в умовах транзиту : [монографія] / [В.Д. Гвоздецький, М.Ю. Зелінський, М.Г. Кітов, Н.А. Шип та ін.]. – К. : МП «Леся», 2015. – 360 с.

Анотація

Саракун Л. П. Космополітизм і патріотизм у сучасному соціогуманітарному знанні. – Стаття.

У статті осмислюються сутність і зміст концептів «космополітизм» і «патріотизм» та їх співвідношення. Розкривається роль і місце патріотизму та космополітизму в сучасному соціогуманітарному знанні в умовах глобалізаційних змін. Досліджується проблематика глобалізаційних процесів, які нівелюють цінності національних культур, сприяють виникненню монокультурного світу й формують тип людини з космополітичним світобаченням. Окреслюється специфіка взаємовпливу патріотизму, націоналізму та космополітизму в умовах глобалізації. Загострюється увага на впровадженні модернізаційної стратегії розвитку культури. Підкреслюється, що характер патріотичної самоідентифікації залежить від внутрішніх та зовнішніх подій, а консолідація суспільства реалізується завдяки культивуванню традицій і позитивних цінностей. У підсумку зазначається, що залежно від можливих сценаріїв розвитку соціуму будуть складатися оцінки феноменів космополітизму та патріотизму.

Ключові слова: космополітизм, патріотизм, націоналізм, глобалізація, культура.

Аннотация

Саракун Л. П. Космополитизм и патриотизм в современном социогуманитарном знании. – Статья.

В статье осмысливаются сущность и содержание концептов «космополитизм» и «патриотизм», их соотношение. Раскрывается роль и место патриотизма и космополитизма в современном социогуманитарном знании в условиях глобализационных изменений. Исследуется проблематика глобализационных процессов, которые нивелируют ценности национальных культур, способствуют возникновению монокультурного мира и формируют тип человека с космополитическим мировоззрением. Определяется специфика взаимовлияния патриотизма, национализма и космополитизма в условиях глобализации. Заостряется внимание на внедрении модернизационной стратегии развития культуры. Подчеркивается, что характер патриотической самоидентификации зависит от внутренних и внешних событий, а консолидация общества реализуется благодаря культивированию традиций и положительных ценностей. В итоге отмечается, что в зависимости от возможных сценариев развития социума будут состоять оценки феноменов космополитизма и патриотизма.

Ключевые слова: космополитизм, патриотизм, национализм, глобализация, культура.

Summary

Sarakun L. P. Cosmopolitanism and patriotism in the modern humanities knowledge. – Article.

In the paper interpreted the nature and content of the concept of "cosmopolitanism" and "patriotism" of their relationship. The role and place of patriotism and cosmopolitanism in contemporary social and humanitarian knowledge in the conditions of globalization changes. We study the problems of globalization processes that diminish the value of national cultures contribute to the emergence monoculture world and form a type of person with cosmopolitan thinking. It determines the specificity of mutual patriotism, nationalism and cosmopolitanism in the context of globalization. It focuses on the implementation of the modernization of cultural development strategy. It is emphasized that the nature of patriotic identity depends on the internal and external events. Consolidation of society is realized through the cultivation of traditions and positive values. The result indicates that, depending on the possible scenarios of development of society will consist assess phenomenon of cosmopolitanism and patriotism.

Key words: cosmopolitanism, patriotism, nationalism, globalization, culture.